

MÓSER ZOLTÁN

A megbízott Mátyás király

PÉLDABESZÉDEK ÉS JELES MONDÁSOK GALEOTTO ÉS DUGONICS ANDRÁS ALAPJÁN



Akit valamivel megbíztak, az megbízott. Mátyás királyt azzal „bízta meg” a nép, hogy az igazságot közvetítse, sugározza évszázadokon át. De mással is megbízták. Sándor István írja, hogy a történeti mondáinkban „ha Szent László a hit bajnoka, Mátyás király az értelemé. Okosabb, ravaszabb, mint bárki az országban, és eszét jól használja: mint igazságos uralkodó a szegény nép érdekét szolgálja. Se szeri, se száma a sok mondának, amelyekben öfelsége áruhában járja az országot.”¹

Az áruhás királyt, aki *qui pro quo* útján válik felséggé, jól ismeri a mondavilág: Kelemen Naszreddin, Nyugaton pedig Sacchetti novellája alapján Valois Fülöp az igazságtétel képviselője. (A német Nagy Frigyes, az osztrák II. József, az angol Földnélküli János, az orosz Rettegett Iván, vagy Nagy Péter, a svéd XII. Károly, az Ezeregyéjszaka híres kalifája, Harun al Rasid: ők mind áruhában járták országukat.)²

A kutatók szerint valamennyi Mátyás-anekdotánknak kimutatható a vándor rokonsága, elágazódása. De a magyar Mátyás a környező népek mondáiban is fellép: például a szlovén folklór első számú hőse ő.³ „Ez nem csökkenti a történetekkel érzett közösségünket, mivel csak olyan jellemző események ruházódtak rá, amelyek annyira illenek hozzá, hogy vele is megtörténhettek volna.”⁴

Erre példa a *Mátyás lustája*, vagy *lustái* szólásmondás. Az adoma úgy tudja, hogy Mátyás király egyszer tréfás kedvében összekerestette országában a három leglustább embert, és egy házat adott nekik, hogy ott kedvükre kilustálkodhassák magukat. Egyszer azonban tűz ütött ki a lusták házában. Már bent is javában csapkodtak a lángok, amikor az egyik lusta megszólalt: – Talán mégis el kellene innen menni. A másik csak vállat vont: – Majd elvitet bennünket a király, ha szüksége van ránk. Végre a harmadik, a leglustább, méltatlankodva letorkolta őket: – Ugyan hogy nem restellitek beszéddel fárasztani magatokat? – Mondani sem kell, hogy mind a három lusta bent égett a házban.

„Ez a kis tréfás történet – persze nem Mátyás királyhoz kapcsolva – a világirodalom legrégebben ismert anekdotái közé tartozik – írja O. Nagy Gábor a *Mi fán terem?* című könyvében. – Egy, a Kr. u. III. századból fennmaradt, *Philogelos* nevű gyűjtemény tanúsága szerint már a régi perzsák és az ókori görögök is ismerték. A középkorban alakultak olyan változatai is, amelyben a lustákat nem éri el a méltó büntetés, hanem a lustasági

¹ Sándor István: Történeti monda. In Magyar Néprajz. V. 163.

² Kriza Ildikó: Rex iustus – Rex clarus. In Hunyadi Mátyás. Bp., 1990. 372.

³ Magyar Zoltán: Halhatatlan és visszatérő hősök. Bp., 2001. 129.

⁴ György Lajos: Anekdota. In. A Magyarság Néprajza. III. 140.

verseny győztese még jutalomban is részesül, egy egész birodalom örököse lesz. Nem néhez meglátni, hogy az adoma ebben a formájában is maró gúnyt tartalmaz: arra céloz, hogy a császárok a világ leglustább emberei. Nálunk a XVIII. század vége óta Mátyás királyhoz kapcsolódik a történet. Ebben része van talán Ráday Gedeonnak, a felvilágosodás egyik magyar előkészítőjének is, aki verset írt az adomából, és már *Mátyás lustáiról* beszél. Azóta úgy él a magyar köztudatban, hogy a leghíresebb lusták, akik még azt is reszellték, hogy saját életüket megmentse, Mátyás király lustái voltak.”⁵ (Ez a közmondás szerepel Mikszáth *Szent Péter esernyője* című regényében is.)

A mesék és trufák Mátyás királya jól ismert. Az viszont engem is meglepett, hogy mennyi példabeszéd és szólásmondás őrzi emlékét. Ezeket majd mind Dugonics Andrásnak s az 1820-ban megjelent gyűjteményének köszönhetjük.⁶ Siriska Andor írta róla, s erről mindenki itt meg is bizonyosodhatik: „A közmondások unalmas egyformaságát Dugonics igen sok jegyzettel frissítette, most adomát, majd történeti apróságokat s más mulattató magyarázatot közölt utánuk, hazai és külföldi, a jelen és az ó világból egyaránt. Magyar anekdotái leginkább Mátyás király korából valók, mi azt bizonyítja, hogy Dugonics nem egyszer hallgatta a népi előadásokat, melyekben Mátyás az egyetlen.”⁷

De ezek nem elsősorban közmondások, hanem a címe szerint is példabeszédek, a legtöbbször anekdoták, amelyek nagyjából egy forrásból táplálkoznak. Ahogy az alábbi magyarázatokból is kitűnik, Galeotto Marzio könyvéből származnak. Köztudott, hogy Mátyás király, aki udvarában a humanizmusnak az Alpoktól keletre legtekintélyesebb központját teremtette meg, tudósokkal, művészekkel vette körül magát. Köztük volt Janus Pannonius egykori tanuló társa, Galeotto Marzio is, aki 1460-ban látogatott először Magyarországra szerencsét próbálni, s mivel számításaiban nem csalódott, több alkalommal is visszatért. 1461 márciusában családjával Magyarországon, Janus Pannonius oldalán találjuk. 1461 és 1486 közt gyakran tartózkodott Mátyás király udvarában. 1485-ben Itáliában írta *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae* (Mátyás király jeles, bölcs és elmesés mondásairól és tetteiről) című művét, melyet Korvin Jánosnak ajánlott. (kiad. JU-HÁSZ László, Lipcse, 1934.)

Innen való tehát az alábbi, közel két tucat példabeszéd és jeles mondás, amelyek magyarázat nélkül alig érthetőek. Ezekben, Dugonics szavait kölcsönözve, Mátyás király *ábrázolja, szava, és teste álladalma mindenkor a' dologhoz alkalmaztatott*.

1. Apja fia.

Mátyás királynak atya Hunyadi János, ki akarván fiát a' tanulás végett kül országokra küldeni, e' feleletet vette: hogy ő annak akarna tanítványa lenni, kinek fia lenne. Már kis korában által látta Mátyás: mi haszna a' kóborlásoknak, és minő fesletségekkel jönnének az Ifiak országokba vissza.

⁵ O. Nagy Gábor: *Mi fán terem?* Bp., 1963. 222.

⁶ Dugonics András: *Magyar példa beszédek és jeles mondások*. Szeged, 1820. Az itt olvasható közmondások (egy kivétellel) ebből a gyűjteményből származnak, s ezért a helyesírásuk ahhoz igazodik.

⁷ Siriska Andor: *Magyar közmondások könyve*. Pécs, 1891.

2. Meg felel magáért.

Mátyás király még kisdéd korában királyosdit játszván a' gyermekekkel, mivel magáért mindenkor ki tett, a' többtül királynak tétetett. Ezt nem jó szívvel vévén a' Játék mester, ki a' gyermekek között leg éltesebb vólt, és maga vágyott a' királyság után, maga ült a' királyi székre; Mátyást pedig egy alacsonyabb székre maga mellé ültette. Erre Mátyás föl nem háborodott; hanem csendességgel csak azt mondotta: hogy ő magáért mindenkoron meg fogna felelni, meg is mutatni azt: hogy nem a' hely teszi az embert nagygyá; hanem a' nagyra menendőtül veszi minden böcsületét a' hely is.



3. Szó szaporító.

Mátyás királyhoz (szokás szerént) sok külső országi tanúttak iparkodtanak. El jött a' többi között olyan is, ki országunkban az ékesen szállást akarta tanítani. Hogy ez magát a' király előtt nevezetessé tegye; azt ígérte: hogy ő akár minő csekély dologrúl is hosszasan tudna szállani. El fordúlván tölle Mátyás, azt mondotta magyarul: (melly nyelvet ama' nem értett) még a' Csizmadiában se szeretem, ha egy kis lábra nagy csizmát varr. Ezzel ki adott a' hosszasan szálló Tanítón.

4. Akkor felelly, mikor kérdeznek.

Mátyás király a' szolgálknak locsogássait el únván, meg parancsolta nékik: hogy csupán csak akkor szollyanak, mikor őket valamirül kérdezi. Egykor el küldé az egygyikét az akkori tárnokhoz: hogy ötet ebédre hívja. El jöven az ebédnek üdeje, jelen voltak mindnyájan a' tárnokon kívül. Elő szólította Mátyás a' szolgát, és meg kérdi tőlle: el hittá é a' tárnokot? El hittam Uram felele a' szolga. Ismét a' király: hát el jön é? erre a' szolga: ő azt mondotta: hogy sok foglalatosságai miatt ma nem jöhet. Fel pattanván Mátyás: hát te (úgymond) errül nem szóllhattál valamit? Nem (felele a' szolga) mivel errül nem kérdezett nagyságod.

5. Vérré válik, mint Barátban a' lencse.

Azt mondgyák Mátyás királyunk felől: hogy két Barátot csak azért zárattatott bé szobáinak egygyikébe: mert nálla előljárójok ellen azt merték meg panaszozni: hogy ötet örökké lencsével tartya. Ezeket a' király egy két nap meg koplaltatván; harmad' napra lencsét adatottatott nékik, meg parancsolván a' lencse hordó inasnak: vigyázna a' Fráterekre: mit szóllának egygyütt. Ezek a' lencséhez hozzá látván, azt jó ízűen meg ették. Hogy az inas (ki deákül nem tudott) szavokat meg ne értené; azt mondották magyaros deáksággal: Vérré válet; az az: bizon jó ízűen meg ették legyen a' lencsét, szünetlen azt mondván: hogy vérré válik bennök.

6. Nincs májja, mint a' Csóri csukának.

A' Csóri vendég fogadóban (mely Fehér Vármegyének egy Magyar falúja) soha a' vendégek csuka májját nem ehettek; mert a' szakácsné (igen szeretvén a' meg sültt májat önni) maga emisztette el, azt akarván a' vendégekkel el hitetni: hogy a' Csóri csukának semmi májja nem lenne. Mátyás király semmi májat nem evett, nem ugyan azért, mintha nem szeretné, hanem (Galeottusnak írása szerént) kis korában két embert látván, kik a' csuka májon vér folytáig össze vesztenek, meg fogadta légyen: hogy soha nem fogja azt önni. Egyszer még is a' Csóri vendég fogadóba (midőn a' csukát bé hozták) a' szakácsnétül a' csuka májat kérdezte. Akkor mondotta a' szakácsné: hogy a' Csóri csukának nincsen mája. Ekkor a' király is; de a' palotai pácának se lesz száma. Ekkor elő adta a' májat.

Erdélyi János megjegyzése: „A csóri fogadóban megszállt egyszer Mátyás király, s hallván, hogy a szakácsné igen szereti a csukamáját, tréfából ezt parancsolt ebédjére. A szakácsné most is azzal állt elő, hogy nincs mája a csóri csukának. Erre a király: „de ha úgy, a palotai pálcának sem lesz száma.” – Gondolhatni, a csukamáj asztalon termett. D. – Akkor mondják, mikor valaki nem akarja adni, mie van, fenyegetéssel s erővel kell tőle kicsikarni azt.”

7. Aluszékony.

Csuda dolog: hogy a' mint Marcius Galeottus írja, Mátyás király az akkorbéli ország nagyainak aluszékonyaságokról szóllván, azt nehezteli: hogy reggel hat óráig is alusznak. Már mostan azt se mernénk mondani aluszékonnak, kit az ágyból kilenc óra vet fel. Talán két száz esztendő múlva dél tájban fognak fel kerekedni alvó ágyokból, a' hivalkodó emberek, még se fogják őket aluszékonyoknak tartani. Változik a' világ, változnak a' szokások is, de némelyeknek tapasztalások szerént mindenkor rosszabbra.

8. Közelebb az üng, mint a' suba.

Midőn a' Törökök ellen tanácsot tartana Mátyás király: azt mondotta Bátor István: (egy hadi Vezér) hogy valamit tanácsot akarna adni e' katonaságnak. De tanácsának hasznát másképpen nem lehetne venni, hanem: ha egy két nap nagy titokban maradna. Kérte is a' királyt: hogy nevezzen ki egyet fő emberei közül, kivel a' tanácsot közölje. Erre a' király Magyar Balázst rendelte; mert ennek emberségéről régen meg vala immár győződve. Ki mentenek ekkor ezek ketten a' gyülekezetből, és Bátor így kezdette elő adni tanácsát: ha mi egy két nap reá beszélhetnénk falusi leányainkat: hogy a' törökökhöz szökvén, őket szerelmeskedéseikkel meg gyöngíthetnék, akkor éjjeli üdőben reájok eshetnénk, és őket bizonyosan meg vernénk. Ezt halván Magyar Balázs, vissza tért a' gyülekezetbe, és a' királynak azt mondotta: hogy Bátorinak tanácsa hasznos ugyan, de nem tisztességes. Erre a' király: közelebb az üng, mint a' suba, azt értvén ez által: a' suba hasznos ugyan akármikor, de az üngnek hordozása tisztesség, ha bár nem annyira haszon is, mi Balázs maradjunk meg a' tisztesség mellett inkább, mint a' haszon mellett: mert a' böcsületes emberhez közelebb van a' tisztesség, mint a' haszon.

Erdélyi János megjegyzései: „*Közelebb az ing a csuhánál. KV./mint a suba.* A mi közelebb van, az elsőbb. Értetik rokonokra, barátokra mások felett, magunkra rokonok felett, de legszebb jelentése: ha például becsület és haszon kérdésében alkalmazzuk e közmondást. Latin: *Tunica pallio propior est.* Német: *Das Hemde liegt mir näher an, als der Rock.*”

9. Árva voltál, árva maradsz, Árvában is halsz meg.

Mátyás király mondá Péter nevű irnokának, midőn az árvai várban hagyá. Ezt a diák irók így fordíták át: Árva fuisti, Petre, árva eris, et in Árva morieris. – Jelent szegényt, kinek se múltja se jelene se jövője.

Tóth Béla szerint ezt mondta volna Mátyás Várdai (Várdai) Péter kalocsai érseknek 1484-ben, amikor Árva várába záratta. De azt is megemlíti, hogy komoly történeti bizonyítékot erre nézve nem talált.⁸

10. Hasonlók a' hasonlókcal hamar össze barátkoznak.

Ezzel a' közmondással immár Mátyás királyunk is élt egy alkalmatossággal, melynek környűlményeit így írja le Marcius Galeottus. Mivel Magyar ország ennek előtte a' Keresztény hitben állhatatlan volt, a' szentséges Pápáktól, és azoktól a' királyoktól, kik a' Szenteknek számok közé íratattak, valami meg jobbitást vettek. Mert a' mint mondgyák a' Magyar Fejedelmek azt a' röndölést tették: hogy, kik a' keresztet el nem fogadnák, nagy büntetésre kárhoztassák azokat. Mert a' keresztnek tisztelete, a' keresztenségnek világos jele és bizonyítássa. Innent vagyon mely szokás most is meg tartatik: hogy a' Magyar országi helységeknek úccáikon a' meredt gerendákra sok feszületek vannak fel függesztve, úgymint bé vételének jelei. A' mi több: három királyok' napján, szokásba jött a' Magyaroknál: hogy a' szent ruhákba öltözött Papok (minden embernek házába kezökben tartván a' köröszöt) bé mennyenek, mint egy meg akarván a' háznak lakosait késérteni: ha a' régi szokás szerént a' szent keresztet el fogadgyák é? vagy nem? Akkor valami imádságokat mondanak, és alamizsnát szednek.

⁸ Tóth Béla: Szájruul szájra. 1901. 21.

Tolna nevű helységben valánk egy időben. Ez nagy Mező város a' Dunának partján, három királyok napján a' mint ott szokásban vagyón bé mentenek a' Papok a' királyi házba is. Imádkoztak, és osztán alamizsnát gyűjtöttek. A' fölöstökökre mert ezen a' tájon itallal is élnek némelyeket a' nagy Urak közül némelyeket kézen fogva visz vala Mátyás király arra a' részre, melyet a' Püspöknek, és a' világiaknak különösen el rendelt. Ezek között viszi vala a' király Túz Jánost is a' Püspököknek részökre. (...) Midőn mindnyájan csudálkoznának: mit akarna ezen erőszakjával a' király: hogy amazon említett világiakat a' Papoknak részökre vitte: a' király azt mondá: hasonlók a' hasonlókka könnyen össze gyüleköznek. Erre amazok azt mondgyák: hogy ők se Püspökök, se Papok nem volnának, még is hozzájuk hasonlónak mondattatnának. Könnyen se gyülnének össze, mivel hozzájuk erőszakkal vitettenek légyen. Erre a' király ezeket mondotta. Igazat szolottatok ugyan: mert a' világiak különböznek a' Papoktól, de csak a' szentségben. Közületek egynek sincs felesége mert ekkor Túz János is még nőtelen vala, nőtelenek a' Papok is. Titeket tehát nőteleneket a' nőtelen Papoknak részökre vittetek, társaságunkba bé nem vittelek úgymint másféléket, és hozzánk nem hasonlók. Hogy pedig könnyen is jöttetek a' Papok' gyülekezettyekbe, azt én leg jobban érzettem, mert midőn benneteket a' Papokhoz vittelek, oda vittemben semmi fáradságomat nem érzettem. Igaz tehát a' köz mondás: hogy hasonlók a' hasonlókka (tik a' Papokkal) könnyen össze barátkoztatok. Mátyásnak e' szavai után meg vidámútak minnyájan. Mert ebben a' királynak igen kellemetes a' tréfás beszéd. Ábrázattya, szavát, és testte álladalmát mindenkor a' dologhoz alkalmaztattya. Eddig Galeottus.

11. Úgy áll rajta a' ruha, mint ha a' vas villával hányták volna reája.

Mátyás király Szabácsot meg vévén mind a' várban, mind körül belől lévő helységeken sok Török katonákat el fogott. Mivel ezek a' király' táborának ki kemlelése felől gyanúságba estenek, őket Mátyás árúba bocsátotta de kétszeribe. Ruhájokat elsőben, az után magokat. Ruhájokat az emberek csak hamar el kapdosták: mert azok fényesek, selyemmel suhogók, arannyal és ezüsttel terhesek voltak; ugyan azért rajtok sokan kaptanak. De a' raboknak testtyeikre nézvén a' venni akarók, azt mondották: hogy mintha ruhájokat vas villával hányták volna reájok. Árnyékos duttyánokban nevedtek, munkára nem szokott herék sima bőrűk voltak. Mátyás király mind ezeket embereitől hallván, el ment az árú piacra, és midőn az el adott ruhákat látta, fel kiáltott: fiaim! ime miért hadakoztunk. Osztán a' meztelen Törökökre mutatván, ime (úgymond) kikkel hadakoztunk.

12. Pénz emberség, ruha tisztesség.

Miképpen kedvellették őseink a' tiszta, és minden mocsok nélkül való tisztességes ruhát, ki teccik abból, a' mit Marcius Galeottus ír Mátyás király felől, kinek udvarában lakott. Szavai ezek: szokásban vagyón a' Magyaroknál: hogy az asztalhoz való ülésben négy szegletű asztalokhoz üllyenek. Ez a' Romai régiségtől származhatott ide, avval egygyütt: hogy mindent levesessen adgyanak fel, de az eledeleknek külömbségjök szerint változtatván a' levet is. A' libák, récék, kappanyok, fácánok, foglok, seregélyek (melyeknek sokaságok ottan), osztán a' tehén, bárány, kecske, disznó, vadkan hús, ismét sokféle halak, és más efélék mindenkor különös és tulajdon levökbe vagy csináltatnak, vagy leg alább mártogattnak – szokás az is nem mint mostanában Olasz országban mi nálunk: hogy egy tálból mindnyájan egyenek – Senki se hoz villát magával: hogy azzal a' húst ki vegye (va-

lamint most Pádva vizén túl szokásba jött az Olaszoknál) hanem kinek kinek kenyérből tányérja lévén előtte a' köz tálból azt veszi ki újjával, a' mi néki teccik, és ott, darabokra vágván, ismét újjával a' szájához viszi. A' Magyaroknál nincs igen szokásban az étel osztogatás: ugyan azért alig eshetik meg: hogy az ebédlő sokaság között, a' kövér vendégségekben egy valaki vagy újjait, vagy ruháját meg ne piszkolya: mivel néha csöppenként folynak le a' sáfrányos levek. Mert ezzel, osztán szekfűvel, fahéjjal, borssal, gyömbérrel és más efélékkel igen bőven élnek. Tudniillik: mivel a' Magyarok hevesebb és keményebb természetűek az Olaszoknál, nem ok nélkül van: hogy az ilyen fűszerszámokkal élnek. Mert (Avicennának tanúsága szerint) a' heves a' heveshez illik, és a' gyarapodás hasonlóból származik. Hogy pedig azok az eledelék, melyek e heves fűszerszámokkal főzetnek, hevesebbek legyenek, ki ki tudhattya. A' sáfrányos lévtől pedig hogy az embernek főképpen körmei, és újjai meg sárgúlnak, abba sincsen kétség – De Mátyás király mindeneket kezével illetvén soha meg nem mocskolódik, noha mindenkor a' beszédekre figyelmez. Mert az ő asztalánál, mindenkor, vagy vetekednek, vagy valami tisztességes, vagy valami tréfás dolgokról beszélnek, vagy énekeket dallanak: Vannak ott musikusok, vannak hárfások is, kik a' bajnokoknak cselekedeteiket anyai nyelven kopzák mellett éneklük az asztal felett. Ez a' Romaiak' szokások vala, és tőlök származott a' Magyarokra. Énekeltek pedig mindenkor valami jeles cselekedet, de nem is szűkölködik ám ezek nélkül a' Magyarság. Tudniillik: mivel Magyar ország külömbbféle nyelvű ellenségeknek közepén vagyon mindéig a' hadi dolgok' szikrája az ő foglalatossága. Főképpen a' Törökökkel való csaták jönnek elő igen szép Magyarsággal. Szerelmes versek ritkán énekeltenek – A' Magyarok (akár nemesek akár nemtelenek legyenek) szinte egyenlő szavakkal élnek, és minden külömbözet nélkül szóllanak. Egyenlő mindenütt a' nyelv, egyenlők a' szavak, hasonló a' szó ejtések. De nálunk (Olasz országról szóllok) a' beszélésben nagy a' külömbség. Polgár és paraszt, Kalabrus és Tuskus oly külömbséggel vannak egy más között: hogy egygyik a' másikat meg nem értheti. De a' Magyaroknál (a' mint tapasztalva mondám) egy a' beszédnek módgya; vagy igen csekély a' külömbség. Innent vagyon: hogy Magyar nyelven szerzett versek egyenlőképpen meg értetnek a' parasztoktól, Polgároktól, a' vég lakosoktól, a' közép lakosoktól. De (hogy az előbbienekre vissza térjünk) csudálkozva hallottam Mátyás királyt beszélteni, vagy füleit a' versekhez, vagy a' beszédhez nagy figyelemmel alkalmaztatni: holott magát soha meg nem mocskosította. A' mi valóban csudálkozásra méltó dolog, mivel mások leg nagyobb vigyázással, és szorgalmatosággal meg nem tehetik: hogy vagy kezeket, vagy gúnyajokat meg ne piszkolyák.

13. Nem illik minden mindenre.

Mátyás király igen kedves emberét Kinisi Pált oly követségbe akarta küldeni a' Törökökhöz, melyben inkább halálát, mint követségének sükerét remélhette. Hogy nagyobb kedvvel menne Kinisi, azt fogadta a' király: hogy, ha a' Török az ő fejét le találná üttetni, ő tús-tént a' Törökökre esne, meg se állana addég, még az ő feje helyébe harmincz ezer Török fejet le nem vágat. Úgy ám mondá Kinisi de azon harmincz ezer fejek közül egy se illik úgy a' Palkónak fejére, mint e' mostani fejem.

14. Nehéz a' hosszas remény.

Némely fiatal (de nagyra menendő) nemes a' királynak udvarában valami tisztségért fáradhatatlanul esedezett. Ezt szegént (szokások szerint) csupa reménsséggel táplálták az

udvarnokok. Ezt ő észre vévén' egyenesen magához Mátyás királyhoz ment, 's előtte ugyan csak egy hivatalért esedezett. A' király annak lehetetlenségét vittatta. Meg köszönte ezt az ifiú, 's magát nagy örömmel meg hajtván, ki jöve szobájából. A' király azt gondolván: hogy talán a' választ nem jól találta érteni, vissza hivattya őtet; és tőlle azt kérdezi: mit köszönt meg légyen ez előtt? felele az ifiú: Fölségednek jó akarattját köszöntem meg. Mert enge- met udvarnokok közel két esztendeig csupa reménséggel tápláltak; Fölséged bizonyossá tett: hogy a' hivatalt meg nem nyerhetem. Most tehát más kenyeret keresek. Teccett ez Mátyás királynak, és az ifiat meg boldogította.

15. Fenékgig bé lát az emberbe.

Bebek István Mátyás királynak szökevény tiszttye, a' Csehekhez Podiebrág mellé állván keményen hadakozott Mátyás király ellen. Végtere őtet hadnagya órozva meg ölte; írássait össze szedte, melyekbe sok levelek voltak azon Budai fő emberektől, kik Mátyást gyaláz- ták, és Bebékét hogy ellene kardot rántott felette magasztalták. Által küldötte mind ezeket Mátyásnak, azon örvendetes hírrel: hogy Bebékét leg nagyobb ellenségét sátorában meg ölte. Kérte is őtet: hogy a' Budai levelezőkön boszszút állyon. De Mátyás fenékgig be látván az emberekbe a' hadnagyot magához hivatván meg ölette. A' leveleket pedig tüstént meg égette; a' város nagygyainak nevöket látni se akarta.



16. Tarcs a' szakálas aszszonytól.

Marcus Galeottusnak írása szerint: három dolgot tartozott Mátyás király kellemetlennek: a' kétszer főzött levest; a' meg békélt Barátot; és a' szakállas aszszont. A' kétszer főzött levesben mindenkor benne volna az ízetlenség; a' meg békelt Barátban valami harag. A' szakállas aszszonyokban valami firfiúság, mely utóllýára az aszszonyokban kutyasággá változik.

17. Hasztalanúl (ha lehet) ne szenvedgy.

Meg hallván azt Mátyás király: hogy egy Csikós nagy tolvajságban kapattatván semmit se akarna vallani, sőt a' leg keserveőbb kínzásokon is által esett légyen, azt mondá: nem tudta a' rossz ember: hogy ki hasztalanúl szenved, nincs elegendő esze. Erejét, egészségét melyel a' közjónak tartozik, ily haszontalanságban vesztegeti. Ebből jó katona vált volna, ha magát meg böcsülte volna.

18. Semmi rosszabb a' sajtnál.

A' mint Martius Galeottus bizonyította ezen közmondással: semmi rosszabb a' sajtnál, gyakorta élt Mátyás királyunk is. Mivel pedig ezen Magyar közmondásnak valóságáról némelyek azért kételkedhetnek: hogy sajttal sokan élnek, 's ugyan csak ezen okra nézve azt rosznak nem tarthatnák az emberek, ezen kívül sok más eledel lennének, melyek a' sajtnál sokkal ártalmasabbak volnának. Mátyás király ennek a' közmondásnak valóságát ismét állította, de egyszer'smind azt is mondotta: hogy annak velejét az ellene mondók nem értenék. Ennek értelme az igazi Magyaroknál e' lenne: a' semmi sokkal rosszabb lenne a' sajtnál, az az: ha valakinek semmie sincs, ez a' semmi százszorta rosszabb volna a' sajtnál.

19. Olybá tarthattya, mint ha zsebében volna.

Mátyás király ama' híres fekete seregének egy kapitányát erkölcstelenségei, de főképpen lustasága miatt a' seregtől el eresztette. Midőn pedig emez esztendőbéli jutalomul száz forintot kérne, nem ugyan azért, a' mint mondá; mint ha arra néki szüksége volna; hanem csupán azért: hogy az emberek ne vélekedgyenek felőlle: mint ha tisztségétől meg fosztott volna; hanem, gyengesége miatt el eresztettnek mondassák, Mátyás éppenséggel semmit se akart neki jövedelmül adni. Hanem hogy minden vigasztalás nélkül el eresztettnek lenni ne láccattassék, arra intette: hogy minden esztendőnek végén dicsekedgyék az emberek előtt: mint ha zsebében volna immár; ő pedig azt nem fogná tagadni.

20. Járt uton nem terem fű.

Mátyás király mondotta arra, miért nincs a sok férfival szerelmeskedő nőnek gyermeke. (Német: *Auf viel betret'nem Fuszsteige wachst kein Gras.*)

21. A' Fejedelmet ne oktasd.

Ama' nagy Kinisi vezérünknek közmondása volt ez, főképpen akkor midőn Mátyás királynak azon cselekedetéről emlékezetet téve, melyel Szilágyi Mihált, a' többi között, arra az okra való nézve is a' Világosi tömlöcbe záratta, mert a' királyt mindenekben oktatni akarta. Erre láccattatott ügyelni a' régiek között Temistokles is; ki az akkori Fejedelmeknek csak azt javallotta maga is Fejedelem lévén, hogy könyveket olvassanak, és benne

a' történetekre jól vigyázzanak. Ezekből tanulhatták ők meg: a' mit senki se merészel nékik szemekbe mondani.

22. Csiri-biri rossz emberek.

Ezt a ravasz és általában gonosz szándékú emberekről mondják. E szólásmondás eredetét nem Dugonics, hanem Bél Mátyás írta le. Őt idézzük:

„A Csallóköz Mad nevű falvában állott egykor egy igen magas nagy hársfa, melynek árnyékában Mátyás király örömet szokott megpihenni és ebédelni. Mikor ezt gyakrabban cselekedte, a falu lakói érezni kezdték a sok alkalmatlanságot, melyet a király számos kísérlete okozott; és a tanácsban elhatározták, hogy a király sok ott mulatásának legkönnyebben azzal lehetne elejét venni, ha a hársat kivágják. Hamarjában fejszét is fogtak hát a terebélyes, vén, de még gyönyörű fára, és ledöntötték; és mind törzsökét, mind galyait, mind legmélyebb gyökereit oly gondosan eltakarították, hogy még a legjáratosabbak sem tudták volna megmondani, hol állott valaha. Mátyás király idegen földről visszatérve, véletlenül útba ejtette Madot, s mikor észrevette, hogy a hársfa eltűnt, haragosan vont a kérdőre a falu lakóit: mi lett az ő kedves fájával? A falubeliek hol azt adták okul, hogy villám sújtott a fába, hol azt, hogy forgósél csavarta ki; és e kétféle beszéddel elárulták gonosz cselekedetüket. A bosszús király nem bírta magát türtőztetni; keményen leszidta a madiakat, és egyben azt is kimondta, hogy mivel méltatlanokká lettek a királyt vendégül látni, sohase viselhessenek semmi tisztséget, se maguk, se ivadékaik; és ezzel a szokott gúnyolásával végezte beszédét: »*Csiri-biri rossz emberek!*« Azt mondják, a madiak közül azóta valóban senki sem vergődött semmiféle tisztségre avagy hivatalra. A király csiri-biri szidalmát pedig főbenjáró dolog említeni abban a faluban, mert a madiak véresre verik, sőt gyakran meg is ölik azokat az embereket, akik ezt az átkozott szót ajkukra merik venni.⁹

23. Király Mátyás, és Mátyás Király.

Egy Budai varga (Király Mátyás) fel kíváncsozott menni Mátyás királynak Palotájába; de az őrkötől meg állítatott, és töllök fel menetelének oka kérdezett. Azt felelé: hogy ma Sz. Mátyás napja légyen, ugyan azért hosszas életet akarna néki kívánni úgymint atyafiának: mivel magát is Király Mátyásnak neveznék. Ekkor az Őr azt mondta néki: hogy Király Mátyás és Mátyás Király között az a' különbözet lenne, a' mi egy varga, és egy Király között vagyon.

*

Miért mindig és mindenütt az igazságos, a népet segítő király alakja tűnik fel a magyar folklórban? Mert a későbbi nehéz, vészterhes és zivataros századok során uralkodása a boldog aranykort tükrözte vissza. Ezt fogalmazta meg a XVI. század elején írt latin nyelvű distichonban Nagyszombati Márton is:

⁹ Notitia Hungariae, Bécs, 1735. I., 245. In Tóth Béla: Szájrul szájra. 1901. 20.



*Régi királyaink közt Mátyás csúcsként kimagaslik
Fenség, a szeretett nemzet gyámola volt
Országunk az uralma alatt kivirult, kivirágzott,
Hajdani Róma virult így Ciceró idején
Mindig igazságos kézzel tartotta a kormányt
Jól megfontoltan vitte a hon szekerét.¹⁰*



¹⁰ In Szöveggyűjtemény I., 1951. 139.